

RESURSLARNING CHEKLANGANLIGI VA “YASHIL IQTISODIYOT”GA O‘TISH ZARURIYATI

Qodirov Bahodir Tursunovich

Andijon Iqtisodiyot va Qurilish Instituti

“Tarmoqlar iqtisodiyoti” kafedrası katta o‘qituvchisi,

qodirovbahodir0175@gmail.com

***Annotatsiya:** Bu maqolada, Xorijiy mamlakatlar va O‘zbekistonda “yashil iqtisodiyot”ni moliyalashtirish, “yashil” moliyalashtirish uchun mablag‘larni ustuvor yo‘naltirishga shart-sharoitlar yaratish uchun bir qancha chora-tadbirlarni amalga oshirish, kelajak avlodlar uchun dolzarb masalalarda oqilona davlat siyosatini shakllantirish, innovatsion moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish, davlat moliya institutlari, rivojlanish banklari va pensiya jamg‘armalari va sug‘urta kompaniyalari ko‘rinishida uzoq muddatli investorlar tomonidan nazorat qilinadigan mablag‘larning aktiv fondlarini yaratish haqida gap boradi.*

***Kalit so‘zlar:** CO₂ uglerod chiqindilari, Yashil moliy, yashil iqtisodiyot, yashil o‘shish, inson - tabiat, iqtisodiyot-ekologiya, katta ilg‘or texnologiyalar, jamoaviy “yashil” investitsiya, Craudsorsing.*

XX asrda dunyoning tashqi qiyofasi sezilarli darajada o‘zgarib ketdi. 1900 yilda dunyo aholisi 1,6 mlrd. kishini tashkil etgan bo‘lsa, 2023 yil yanvar xolatiga ushbu ko‘rsatkich 8 mlrd. kishini tashkil etmoqda.[1] Aholining o‘rtacha umr ko‘rish davomiyligi jahon bo‘yicha deyarli ikki marta oshib, kambag‘allik darajasi martadan ko‘proqqa kamaydi. Fan-texnika borasida erishilayotgan yutuqlar ta‘sirida iqtisodiy rivojlanish va aholi turmush darajasining keskin o‘shishi, dunyo aholisi sonining jadal sur‘atlarda ortishiga sabab bo‘ldi. Fan-texnika yutuqlari dunyo aholisi sonining tabiiy o‘shish sur‘atlariga nisbatan yuqori iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarini ta‘minlab berdi.

Jumladan, XX asr davomida dunyo aholisi 3,6 martaga o‘sgani holda, dunyo yalpi ichki mahsuloti miqdori 18 martadan ko‘proqqa ortgan.[2] Shuni aytish kerakki,

dunyo aholisining ko'payishi va iqtisodiy o'sishning muntazam ravishda atrof muhitga bo'lgan yukning oshib borishiga olib keldi. So'ngi yuz yillikdagi aholining soni va iqtisodiy faolligining oshishi hisobiga dunyo okeanining oksidlanish darajasi deyarli 1,2 martaga (2000 yilda 1900 yilga nisbatan) oshdi, tropik o'rmonlarning yo'qotilish darajasi 6 marta oshdi, uglerod oksidi chiqarilishi 1,5 martaga ko'paydi.[3] Dunyo aholisi iqtisodiy faolligining oshishi natijasida yuz berayotgan bunday iqlim o'zgarishlari o'rta muddatli istiqbolda jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) bo'yicha agentlik hisobotiga ko'ra, rivojlanish va ehtiyojlarni qondirish uchun sezilarli miqdordagi uglevodordlarni talab etuvchi jahon iqtisodiyoti va ijtimoiy sohaning joriy holati o'zgartirilmasa 2050 yilda 2022 yilga nisbatan insoniyat 5 mln. kishini yo'qotishi mumkin.[4]

Iqlim va global tabiiy tizimning o'zgarishi inson hayotining barcha jihatlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi va mamlakatlar aholisi turmush darajasini yomonlashtiradi. Jahon yalpi iste'molining o'sishi cheklangan resurslardan foydalanish muammosini keltirib chiqaradi. Resurslarning cheklanganligi, yer kurrasi vamokeanda qancha miqdorda mavjudligi ularga xos xususiyat hisoblanadi. Nazariy jihatdan mineral resurslar uzoq muddatli davrda intensiv ishlatish oqibatida tugashi mumkin. Yer kurrasidagi mavjud aksariyat resurslarning umumiy hajmi iste'mol qilinayotganidan minglab, millionlab marta ko'pdir. Misol uchun, 1990 yilda sanoat zaxiralarining o'rtacha yillik iste'molga nisbati temir rudasi bo'yicha 250 yilni, nikel bo'yicha – 76, alyuminiy bo'yicha – 280, kumush bo'yicha – 60, ko'mir, tabiiy gaz va neft bo'yicha – mos ravishda 400, 71 va 45 yilni tashkil etgan. Qazib chiqarish hajmining ortishi natijasida xom-ashyo zaxiralari miqdori kamayib bormoqda. Sanoat uchun ishlatiladigan xom-ashyodan samarali, tejamkorlik bilan foydalanish va yangi konlarni qidirib topish resurslarni ko'paytiradi.[5]

Tabiiy resurslardan oqilona va barqaror foydalanilmaslik natijasida kelib chiquvchi salbiy oqibatlarni bartaraf etish maqsadida rivojlanayotgan mintaqalar mamlakatlari o'z ekologik tizimini, biologik xilma-xilligini va iqlimini yaxshilash uchun har yili 70-100 mlrd. AQSh dollaridan kam bo'lmagan miqdorda investitsiya kiritishlari zarur. Shu bilan birgalikda rivojlanayotgan mintaqalarning investitsion salohiyati ancha past ekanligini e'tiborga olish kerak bo'ladi. Jalb qilinayotgan xorijiy investitsiyalar ushbu mintaqalar uchun strategik muhim bo'lgan (yer osti boyliklarini ishlab chiqarish va qayta ishlash) sohalarga yo'naltirilmoqda. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, ayrim rivojlanayotgan mamlakatlarning milliy qonunchiligi xo'jalik subyektlarining ekologik yoki ijtimoiy javobgarligini ta'minlamaydi. Tabiiy resurslarni ekspluatatsiya qilish borasidagi bunday agressiv yondashuv butun zamonaviy sivilizatsiya uchun jiddiy yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Fikrimizcha,

tabiiy (tabiiy kapital) resurslardan oqilona foydalanish har yili 2 trilion dollar qo'shimcha foyda keltirishi mumkin.

Tadqiqotlarga ko'ra, jahon tabiiy resurslaridan oqilona va samarali foydalanish kelgusi avlod uchun 2050 yilga qadar har yili 2 trln. dollar iqtisodiy foyda olish imkonini yaratadi. Bu davrda dunyo aholisi soni 28 % ga, aholi jon boshiga resurslardan foydalanish darajasi esa 71 %ga ortishi bashorat qilinmoqda. Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha qat'iy choralar ishlab chiqilmas ekan, metallar, biyoqilg'i, minerallar va boshqa resurslarning yillik iste'moli 85 mlrd. tonnadan 186 mlrd. tonnagacha ko'payishi mumkin. Iqlim o'zgarishi va global isishni oldini olish uchun sarflanayotgan investitsiyalar aholi jon boshiga to'g'ri keluvchi yalpi ichki mahsulot ulushining 3,7 % ga qisqarishiga olib kelgani holda resurslardan samarali foydalanish amaliyotini joriy etish ushbu yo'qotishni qoplab ketishi mumkin.

Mavjud vaziyatda iqtisodiyot va ijtimoiy sohani tiklanadigan energiya resurslaridan foydalanishga o'tkazishning eng optimal yechimi, deb hisoblash mumkin. Dunyoning deyarli barcha mintaqalarida qayta tiklanuvchi energetika (quyosh, shamol, gidroenergetika va bioenergetika) sektoridan foydalanish bila bog'liq sezilarli salohiyat mavjud. Jumladan, Xalqaro tiklanadigan energiya agentligi ma'lumotlariga ko'ra, Kanada va AQSh tiklanadigan energiya resurslaridan mos ravishda 96 636 va 214 766 MVt energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarni yaratdi. Rossiya o'zining sezilarli darajadagi salohiyati va xilma-xi iqlimi bilan tiklanadigan energiya resurslaridan yiliga 51 747 MVt energiya ishlab chiqarish quvvatlarini yarata oldi. Braziliya va Xitoy qayta tiklanuvchi energiya resurslaridan mos ravishda yiliga 122 951 va 545 206 MVt energiya ishlab chiqaruvchi quvvatlarni ishga tushirdi. Bu borada Afrika mutlaqo autsayde hisoblanadi. Jumladan, butun Afrika mintaqasi tiklanadigan energiya resurslaridan 38 192 MVt energiya ishlab chiqarish quvvatlariga ega.[6]

Cheklangan resurslardan oqilona foydalanish, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, "sof texnologiyalar" ga nisbatan innovatsion yondashishni kuchaytirish, "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirish muammolari xalqaro iqtisodiy, ekologik, investitsion forumlarda muntazam ravishda muhokama etib kelinmoqda. Jumladan, BMTning 2014 yilda taqdim etilgan "An Action Agenda for Sustainable Development" nomli hisobotida mamlakatlarning barqaror rivojlanish darajasini belgilab beruvchi quyidagi ko'rsatkichlar keltirilgan: iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy barqarorlik, atrof muhitni himoya qilish va saqlash, tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash. Iqtisodiy o'sish mamlakat barqaror rivojlanishining muhim jihati xisoblansa-da, bunda atrof muhit muvozanatining ta'minlanishi, ekologik muammolar keltirib chiqaruvchi

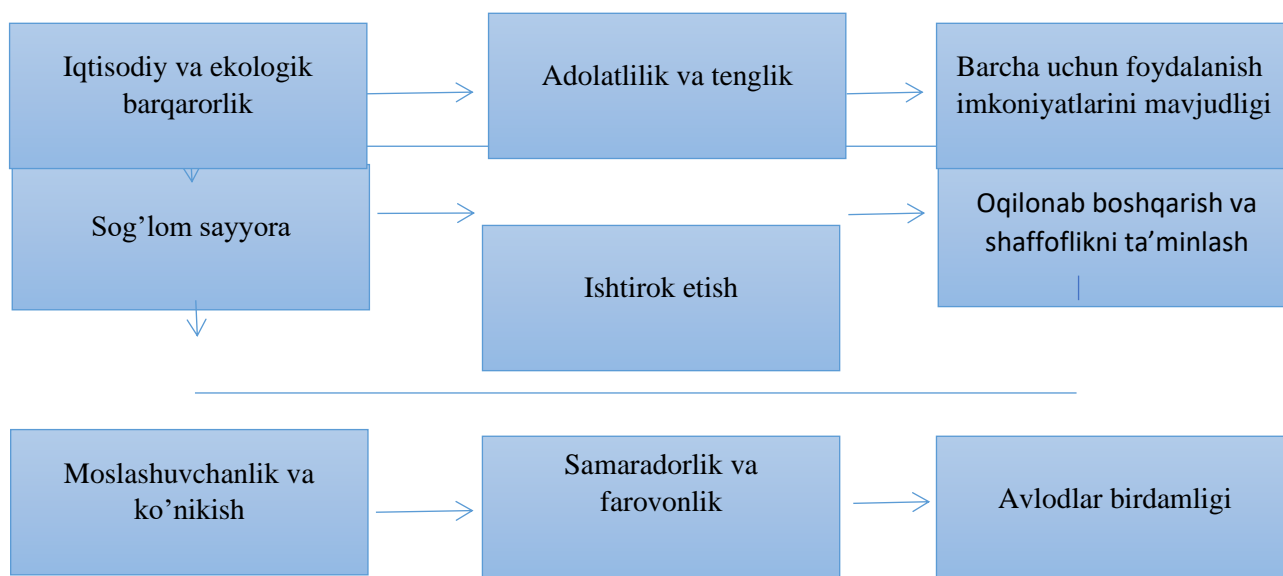
omillarning bartaraf qilinishi, aholi daromadlari darajasidagi tengsizlik, tinchlik kabi ko‘plab omillar inobatga olinadi.

Resurslardan oqilona foydalanish orqali iqtisodiy o‘rishni ta‘minlashning jahon tajribasi ko‘rsatishicha, ushbu jarayon uzoq muddatli davr, katta miqdorda investitsiyalarni talab etishi, ustuvor e‘tibor qayta tiklanadigan energiya manbalaridan samarali foydalanish, energiyani tejaydigan texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi.

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘rish jarayoni har bir mamlakat uchun alohida ahamiyat kasb etib, tabiiy kapital, inson kapitali va mamlakatning iqtisodiy rivojlanish darajasi kabi xususiyatlarga bevosita bog‘liq holda ro‘y beradi. Shu sababli, o‘rish jarayoni uchun qulay (huquqiy infratuzilma, rag‘batlantiruvchi omillar va h.k.) muhit yaratish zarur. Agar milliy darajada qo‘llanilayotgan rag‘batlantiruvchi omillar, jumladan, investitsiyalar va davlat xaridlari “yashil iqtisodiyot”ni rivojlantirishga yo‘naltirilsa, iqtisodiy tizimni “yashillashtirish” jarayoni yanada faollashadi.

Aksariyat mamlakatlar yashil iqtisodiyotga o‘rish strategiyasida aniq maqsad va vazifalarni belgilab olishadi. BMT Yevropa iqtisodiyot qo‘mitasi mutaxassislarining ta‘kidlashicha, “yashil iqtisodiyotga o‘rishdan ko‘zlangan maqsad iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohaga “yashil investitsiyalar”ni yo‘naltirishni rag‘batlantirish hisoblanadi. Ushbu investitsiyalar muhim iqtisodiy resurslar hisoblangan tabiiy kapital va ekotizimlardan nisbatan samarali usullar yordamida foydalanish yoki ularni tugab qolishi yoki degradatsiyalashuvi riski paydo bo‘lganda boshqa muqobil resurslar bilan almashtirishga yordam beradi. Investitsiyalar bir vaqtning o‘zida ijtimoiy adolat uchun sharoit yaratishi va fuqarolarga munosib ish o‘rinlarini barpo etishi zarur. Atrof-muhit muhofazasini kuchaytirish, resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, ijtimoiy integratsiyani chuqurlashtirish, iqtisodiy rivojlanishni yaxshilash kabi vazifalar “yashil iqtisodiyot”ning vazifalariga kiradi.[7]

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘rish maqsadi va strategik vazifalari muayyan tamoyillarga asoslanishni taqozo etadi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘rish tamoyillari mazkur iqtisodiyot qanday bo‘lishi zarurligini belgilab beradi. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillari “jigarrang iqtisodiyot” tamoyillariga nisbatan keng qamrovli bo‘lib, 1972 yilda Stokgolmda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va ekologiya muammolariga bag‘ishlangan xalqaro konferensiyada atrof-muhitni saqlab qolish va rivojlantirishga qaratilgan 26 ta tamoyil ishlab chiqildi.[8]

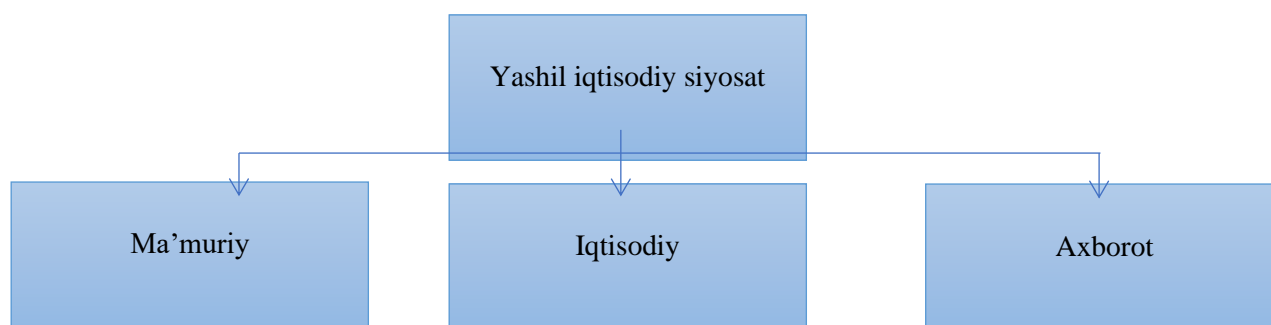

1-rasm. “Yashil iqtisodiyot” tamoyillari.[9]

“Yashil iqtisodiyot” yangi texnologiyalar va innovatsiyalarni ishlab chiqarish va ulardan foydalanishga qadar potensial ta’sirini, iqtisodiy siyosatning ekologik oqibatlarini baholash, ekologik va ijtimoiy munosabatlar o’rtasidagi muvozanatni ta’minlashga yordam beradi.

“Yashil iqtisodiyot” shaffoflik, ilmiy tadqiqotlar va barcha manfaatdor tomonlar ishtirokiga asoslanganligi bois inklyuziv xarakterga ega. “Yashil iqtisodiyot” fuqarolarning barqaror rivojlanishni ta’minlashning barcha bosqichlarida to’liq va samarali ishtirokini taqozo etadi.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan umumiy tamoyillardan tashqari alohida mamlakatlar uchun xos milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda yashil iqtisodiyotning milliy tamoyillari aksariyat mamlakatlar amaliyotiga tadbiq etilgan. Jumladan, UNEPning Buyuk Britaniya Milliy qo‘mitasi mamlakat uchun alohida yashil iqtisodiyot tamoyillarini ishlab chiqqan bo‘lib, ushbu ro‘yhat 15 ta tamoyillardan iborat bo‘lib, mazmunan Kaolitsiya tamoyillari bilan to‘liq yoki qisman mos keladi. Shuningdek, ular bir-biridan farqli jihatlarga ega.

2-rasm. Yashil iqtisodiy siyosat dastaklari[10].

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish mamlakatlardan yuqorida qayd etilganidek muayyan tamoyillarga asoslanishi, strategiya yoki dasturlar doirasida maqsadli siyosat yuritishni taqozo etadi. “Yashil iqtisodiyot” doirasida amalga oshirilayotgan siyosat o‘z ta’sir dastaklariga ega bo‘lishi zarur. Jahon amaliyotida yashil iqtisodiy siyosat doirasida qo‘llanilayotgan dastaklarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin: ma’muriy; iqtisodiy; axborot.

Korxonalariga atrof-muhitga zarar yetkazmaslik maqsadida nimalarga rioya etish zarurligi qayd etiladigan meyoriy-huquqiy cheklovlar ma’muriy dastaklar hisoblanadi. Ushbu dastaklar ayrim shaxslar tomonidan qoidalarga zid hattiharakatlar qilinganda qo‘llaniladigan sanksiyalar sifatida ishlatilishi mumkin. Sanoat uchun muayyan zaharli moddalarni ta’qiqlash ma’muriy dastak sifatida qo‘llanilishi mumkin. Qonunchilik orqali yuqori samaradorlikka ega standartlarni joriy qilish yordamida sanoat tarmoqlariga “yashil” investitsiyalarni yo‘naltirishni rag‘batlantirish, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish, atrof-muhitga zarar keltirmaydigan ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yish va ekologik toza mahsulotlar bozorini shakllantirish mumkin bo‘ladi. Ma’muriy usullar yordamida iqtisodiyot tarmoqlariga muayyan texnologiyalardan foydalanish talablarini joriy etish mumkin.

Tartibga solish va nazorat qilish mexanizmlari yopiq siklli ishlab chiqarishni yaratishda yetkazib berishning murakkab zanjiriga ega yirik ishlab chiqaruvchilarni rag‘batlantirish va mahsulotlarni ikkilamchi qayta ishlash uchun qaytarishning samarali tizimini yaratish imkonini beradi. “Yashil iqtisodiyot”ga o‘tish siyosatining ma’muriy dastaklariga oxirgi yillarda Yevropa Ittifoqida amal qilayotgan elektr va elektronika asbobuskunalarini utillashtirish, xavfli moddalarni cheklash va ro‘yhatdan o‘tkazish, kimyoviy moddalarni baholash bo‘yicha qabul qilingan meyorlarni misol tariqasida keltirish mumkin. Ushbu meyorlar jahonda mahsulotlar ishlab chiqarish va ulardan foydalanishda qo‘llanilayotgan standartlarga bevosita ta’sir o‘tkazmoqda.

“Yashil iqtisodiyot”ni rag‘batlantirishga qaratilgan meyoriy-huquqiy hujjatlar ushbu sohaga “yashil” investitsiyalarni yo‘naltirishga xizmat qiladi. Ular tadbirkorlik riskining pasayishiga va investorlar ishonchining ortishiga olib keladi. Meyoriy dastaklarning qo‘llanilishi aksariyat hollarda xavfli, atrof-muhitga zarar keltiruvchi faoliyatni minimal standartlarni joriy etish yoki muayyan faoliyat turlarini ta‘qiqlash orqali bartaraf etish uchun zarur hisoblanadi. Jumladan, standartlar tarmoqlar raqobatbardoshligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadigan innovatsiyalar va samaradorlikni yanada rag‘batlantirishi mumkin. Shu bilan bir vaqtda standartlar kichik va o‘rta biznesning bozorlarga kirib borishida uammolar yaratishi mumkin. Ushbu holatlar rivojlanayotgan mamlakatlarda tez-tez uchrab uradi. Shuning uchun mamlakatlar standartlar va boshqa meyoriy hujjatlar yordamida atrof-muhit muhofazasini ta‘minlashlari va bozorlarga kirib borishni kafolatlashlari zarur bo‘ladi. Tartibga soluvchi nazorat etuvchi mexanizmlar bozorlarning rivojlanish tendensiyalari va texnologik o‘zgarishlarini e‘tiborga olgan holda muntazam nazorat qilinishi, baholanishi va yangilanib borishi zolim.

Iqtisodiy dastaklar, odatda, bozor dastaklari deb, yuritiladi va atrof-muhit bilan bog‘liq muammolarni hal etishda keng qo‘llaniladi. Ushbu dastaklar narx mexanizmi va iqtisodiy sharoitlar, ayrim guruh iqtisodiy subyektlar faoliyatini o‘zgartirishga xizmat qiluvchi bozor munosabatlari orqali ishlaydi. Ular iste‘molchilar va sanoat korxonalarini atrof-muhitga zarar keltiruvchi chiqindilarni chiqarish hajmini qisqartirishni iqtisodiy asoslash hamda atrof-muhit barqarorligini ta‘minlovchi texnologik innovatsiyalarni ishlab chiqarishga joriy etishni rag‘batlantirishga xizmat qiladi.

Bozor va erkin narxlar atrof-muhit manfaatlarini himoya qilishda muhim dastaklar sifatida qo‘llanilishi mumkinligi iqtisodiy dastaklarning asosini tashkil etadi. Narxlar iqtisodiyot va resurslardan samarali foydalanish uchun rag‘batlantiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Ular ishlab chiqarishning ijtimoiy-iqtisodiy xarajatlarini real aks ettirishlari mumkin. Agar narxlar ushbu vazifani bajarmasa, bozorlar atrof-muhit sifatining qo‘llab-quvvatlash yoki ne‘matlarni taklif etishning kerakli darajasini ta‘minlay olmaydi. Iqtisodiyotda ushbu holat bozorlar tushkunligi, deb nomlanadi. Atrof-muhit esa nima uchun bozor iqtisodiy muammolarni hal etish vositalari bilan ta‘minlay olmaganligining muhim sababi sifatida keltiriladi.

“Yashil iqtisodiyot”ga o‘tishning iqtisodiy dastaklarini quyidagicha guruhlash mumkin:

- ekologik soliqlar va yig‘imlar (imtiyozli uglerod soliqlari);
- chiqindilarni utillashtirish dasturlari;
- ekologik jihatdan asoslangan subsidiyalar yoki to‘lovlar;

- mas'uliyat qoidasi va kompensatsiya dasturlari;
- savdo ruxsatnomalari, litsenziyalar;
- ulgurji va chakana uglerod bozorlar (birjalar).

Ekologik va uglerod soliqlar hamda yig'implarda ishlab chiqaruvchilar yoki iste'molchilar tomonidan atrof-muhitga yetkazilgan zarar, chiqarib tashlangan chiqindilarning atrof-muhitni ifloslantirish darajasiga bog'liq holda CO2 emissiyasiga qarab soliqlar yoki yig'imlar undiriladi.

Uttillashtirish dasturlarida iste'molchilarga atrof-muhitga zarar yetkazishi mumkin bo'lgan mahsulotni sotib olishda muayyan summani to'lash va mahsulotni keyinchalik tegishli markazlarga qayta ishlash yoki yo'q qilish uchun topshirganda to'langan summani qaytarish taklif etiladi. Mazkur dasturlarning maqsadi atrof-muhitni ifloslantiruvchi chiqindilarni maqbul bo'lmagan usullar bilan yo'q qilishning oldini olishni rag'batlantirish hisoblanadi.[11] Jumladan, Norvegiyada avtomobillarning korpuslarini yo'q qilishning majburiy tizimi amal qiladi. Mamlakatda yangi avtomobil sotib olinganda 300 yevro miqdorida qo'shimcha haq to'lanadi va eski avtomobil yo'q qilish markazlariga topshirilganda 350 yevro miqdorida mablag' qaytarib olinadi. Ushbu dastur utillashtirishi zarur bo'lgan transport vositalarini qayta ishlash va materiallardan qayta foydalanish imkonini yaratadi.

Ekologik jihatdan asoslangan subsidiyalar yoki to'lovlarda hukumat tomonidan iste'molchilar yoki ishlab chiqaruvchilarga ekologik sof texnologiyalar (masalan, shamol turbinalari yoki quyosh panellari)ni ishlab chiqish, joriy etish va undan foydalanishni rag'batlantirish maqsadida to'laydigan to'lovlardir. Ushbu to'lovlar ekotizim bilan bog'liq xizmatlar ko'rsatish (jumladan, bio xilma-xillikni saqlab qolish) bilan bog'liq holda to'lanishi mumkin.[12] Ushbu iqtisodiy yondashuv fermerlar yoki yer egalari, o'z yerlarini boshqaruvchilar va o'z faoliyatlari natijasida iqlim o'zgarishlarining oqibatlarini yumshatishga xizmat qiluvchilar ushbu faoliyatlari uchun to'lovlar olishi, kim ushbu xizmatlardan manfaatdor bo'lsa to'lovlarni amalga oshirishlari lozimligiga asoslanadi. Mazkur kategoriya ekologiyaga zarar keltiruvchi subsidiyalarni bekor qilishni nazarda tutadi. Bu sohada oxirgi yillarda qazib chiqariladigan yoqilg'i turlaridan foydalanishni qo'llabquvvatlovchi subsidiyalarni iqlim o'zgarishlarining salbiy oqibatlari kuchayib ketish xavfi tufayli bekor qilishga ko'proq e'tibor qaratilmoqda.

Mas'uliyat qoidasi va kompensatsiya dasturlarida ishlab chiqaruvchilarning pirovard faoliyat natijalari (neft yoki qazilma boyliklar qazib chiqarish) tufayli yetkazilishi mumkin bo'lgan ekologik zararni hisobga olish yoki oldini olishlarini rag'batlantiruvchi dasturlar hisoblanadi. Ushbu dasturlar atrof-muhitga

yetkazilayotgan zararlarni bartaraf etish, atrof-muhitni tiklash va yetkazilgan zararni qoplashga yo'naltirilganligi bilan ajralib turadi. Ularning qo'llanish sohalari yerlarni ifloslantirish, atmosferaga is gazlarini chiqarishdan tortib neftning oqib ketishigacha o'zgarib turadi.

Dunyoda "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlari turli ma'muriy, iqtisodiy, huquqiy, axborot vositalaridan iborat. "Yashil" energetikani moliyalashtirish jarayoni XX asrning 70-80-yillaridayoq boshlangan. Ammo moliyaviy yordam turli shakllar va usullarda taqdim etilgani uchun ularning samaradorligini aniqlash tizimlarini yaratish zaruriyati paydo bo'ldi. Samaradorlikka oid talablardan biri tiklanadigan energiya ishlab chiqish va iste'mol qilishda Yevropa ittifoqi mamlakatlarida belgilangan standartlar darajasiga erishish hisoblanadi. Yevropa ittifoqi mamlakatlari o'z ko'rsatkichlarini o'rnatishlari mumkin, ammo ushbu ko'rsatkichlarga erishishda Yevropa ittifoqi da qabul qilingan umumiy qoidalarga amal qilish zarur bo'ladi.

Xulosa.

Xulosa o'rnida shuni aytamanki, mamlakatimizda "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirishning moliyaviy va nomoliyaviy mexanizmlarini ishlab chiqish yo'nalishlari quyidagilardan iborat bo'lishi lozim.

Birinchidan, "yashil" texnologiyalarni joriy etishning institusional asoslarini rivojlantirish. Jumladan, texnologik ehtiyojlarni baholash, ustuvor vazifalarni belgilash va eng muhim texnologiyalarni tanlash, ularni ishlab chiqish zarur. "Yashil" texnologiyalarni tijoratlashtirish mexanizmlarini rivojlantirish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash uchun tashkiliy tuzilmalar — texnologiyalarni yetkazib berish agentliklari, texnologik biznes-inkubatorlar, texnoparklar, klasterlar yaratish lozim.

Ikkinchidan, "yashil iqtisodiyot" sohasidagi normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. Strategiyaning ustuvor yo'nalishlarini qamrab oluvchi normativ-huquqiy bazani inventarizatsiya qilish, uni takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqish zarur. "Yashil iqtisodiyot"ni baholashning milliy ko'rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish lozim. Iqtisodiy choralar va vositalar ishlab chiqish, Jumladan, issiqxona gazlarining ajratmalarini qisqartirganlik uchun haq to'lash, energiya samaradorligiga qo'yiladigan majburiy talablarni ishlab chiqish va joriy etish kerak.

Uchinchidan, energiya samaradorligini tartibga solish va nazorat qilish mexanizmlarini rivojlantirish. Bu borada mamlakatimizda amaliy ishlar boshlandi. Jumladan, 2020 yil 1 avgustdan elektr energiyasini yangi ishga tushiriladigan quyosh, shamol, biogaz elektr stansiyalari, mikro va kichik gidroelektrstansiyalardan, shu jumladan, o'z ehtiyojlari uchun ishlab chiqarilgan ortiqcha elektr energiyasini

kafolatlangan tarzda sotib olish bo'yicha tarif belgilanadi. Respublikamizda 2023 yili 27 ta mikrogidroelektr stansiyalari ishga tushiriladi. Sanoat ko'lamidagi (1 MVt yoki undan ortiq) tiklanadigan energiya manbalari (gidroelektrstansiyalardan tashqari) sohasidagi loyihalarni amalga oshirish uchun potensial investorlarni aniqlash shaffof auksion (tanlov) savdolari orqali amalga oshiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligining tuzilmasiga kiradigan, avval tashkil etilgan byudjetdan tashqari Tarmoqlararo energiyani tejash jamg'armasining tarkibi tasdiqlandi va moliyalash manbalari belgilandi. Jamg'arma mablag'lari quyidagilarga yo'naltiriladi:

- binolar va ko'p kvartirali uylarda energiya samarador texnologiyalar va qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalarini joriy etgan holda ularning energiya samaradorligini oshirish;

- ushbu yo'nalishdagi o'quv markazlari tashkil etish; tegishli startap-loyihalarni moliyalashtirish, qayta tiklanuvchi energiya manbalari qurilmalari, issiqlik nasoslari, kondensatorli batareyalar hamda energiya samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan ishlab chiqarish korxonalarining ustav jamg'armalarida ishtirok etish.

To'rtinchidan, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini ta'lim va fanga integratsiya qilish.

Beshinchidan, "yashil iqtisodiyot"ga o'tish uchun salohiyatni oshirish va qulay muhit yaratish. Parij bitimi bo'yicha miqdoriy majburiyatlari bajarilishini uzluksiz kuzatish uchun issiqxona gazlari ajratmalarini milliy sharoitlarni e'tiborga olgan holda monitoring qilish, hisobini yuritish va verifikatsiyalash tizimini (MRV) yaratish hamda issiqxona gazlari ajratmalari bo'yicha hisobot berishni ta'minlash; "yashil" texnologiyalarni ilgari surish uchun davlat-xususiy sheriklik salohiyatini rivojlantirish; "yashil" innovatsiyalarni joriy etishda xususiy investorlarga, jumladan kichik biznesga ko'mak ko'rsatish; tovarlar energiyaresurs samaradorligini sertifikatlashtirish tizimini joriy etish orqali davlat "yashil" xaridlarini rag'batlantirish mexanizmlarini ishlab chiqish; kadrlar tayyorlash va qayta tayyorlash davlat ta'lim dasturlarini ishlab chiqishda "yashil iqtisodiyot" asoslarini hisobga olish; iqlim o'zgarishi oqibatlarini yumshatish va unga moslashish masalalari bilan bog'liq sohalarda tadqiqotlarni rivojlantirish; milliy va xorijiy ilmiy tashkilotlarning "yashil" texnologiyalarni ilgari surish sohasidagi hamkorligini mustahkamlash shular jumlasidandir.

Oltinchidan, "yashil" investitsiyalarni qo'llab-quvvatlash: "yashil" kreditlash, venchur moliyalashtirish tizimini joriy etish; "yashil" fondlar, energiya tejamkorligi maxsus fondlari va boshqa xuddi shunday mexanizmlar yaratish; "yashil iqtisodiyot"ga o'tish bo'yicha loyihalarni moliyalashtirishda xususiy sektorni faollashtirish, "yashil" investitsiyalarga nisbatan bank tizimini rag'batlantirish; fiskal siyosat orqali davlat tomonidan "yashil iqtisodiyot"ning barqaror o'sishini qo'llab quvvatlash.

Taklif etilayotgan tadbirlar milliy iqtisodiyot raqobatbardoshligini oshirish va aholi turmush sifatini yaxshilash bilan bir vaqtda “yashil iqtisodiyot” asosida barqaror rivojlanish yo‘liga o‘tish imkonini yaratadi. Milliy iqtisodiyotni “yashillashtirish” tabiiy resurslarni chuqur qayta ishlash orqali yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar eksporti miqdorini oshirish, tarkibini diversifikatsiyalash va milliy kompaniyalarning tashqi bozordagi raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Statistika Boshqarmasi ma’lumoti.
2. Historical and Statistic World Economy. Maddison Project. (2015) http://www.ggdcc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls.
3. Historical and Statistic World Economy. Maddison Project. (2015) http://www.ggdcc.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_03-2007.xls.
4. UNEP. (2015), Publication UNEP. United Nations Environment Program. <http://www.unep.org/climatechange/>
5. <https://www.unecce.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
6. IRENA (2017), Renewable capacity statistics 2017, International Renewable Energy Agency (IRENA), www.irena.org/Publications 37 UN. Report for the UN secretary-general “An action agenda for sustainable development”. 2014. -P. 1-2. 38 United Nations Environment Programme and Intergovernmental Panel on Climate Change. Special Report on Renewable Energy Sources and Climate Change Mitigation. - P. 7.
7. <https://www.unecce.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
8. Декларация Конференции ООН по проблемам окружающей человека среды от 16.06.1972 // Консультант плюс 4012.00.32 2002-2013.
9. <https://www.unecce.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
10. <https://www.unecce.org/sustainable-development/green-economy/what-are-the-main-purpose-andtherelated-objectives-of-green-economy.html>
11. Chiqindilar – ishlab chiqarish yoki iste’mol qilish jarayonida hosil bo‘lgan xom ashyo, materiallar, yarim fabrikatlar, o‘zga buyumlar yoki mahsulotning qismlari, shuningdek o‘z iste’mol qilish xususiyatlarini yo‘qotgan tovarlar (mahsulotlar). O‘zbekiston Respublikasining 2020 yil 5 apreldagi “Chiqindilar to‘g‘risida”gi 62-II-son qonuni, 2-modda.
12. Biologik xilma-xillik – barcha manbalar, shu jumladan, quruqlik va engizdagi, shuningdek, boshqa suv ekotizimlari va ekologik komplekslariga oid tirik organizmlar xillari (Biologik xilma-xillik to‘g‘risidagi Rio-de Jeneyro konventsiyasi. 1992 y.).